

Ключові слова: походження онімів, питома назва, запозичена назва, гібридна назва, запозичення.

Аннотація

Торчинский М. Н. Структурирование ономастикона по особенностям происхождения имен собственных.

В статье описана структура онимного пространства по особенностям происхождения названий. По таким признакам предлагается разграничивать исконные, заимствованные и гибридные проприативы. Как способы заимствования выделяются вкрапления, практическая транскрипция и транслитерация, а также перевод, в частности кальки и полукальки.

Ключевые слова: происхождение онимов, искомое название, заимствованное название, гибридное название, способы заимствования.

Summary

Torchynskyy M. N. Structuring Meeting of proper names features origin for proper names.

The paper describes the structure onyms space features origin of proper names. By following features offered distinguish between specific borrowed and hybrid proper names. As a means of borrowing distinguished blotches, practical transcription and transliteration and translation and including tracing.

Key words: origin onyms, the specific name, borrowed name, a hybrid name, ways of borrowing.

УДК 81'42-811.161.1

Фандуль О. М.

Хмельницький національний університет

СЕМАНТИКА, МОТИВАЦІЯ ТА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ І ПРИЗВИЩ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ XVII – XXI СТ.

Актуальність обраної теми дослідження визначається великим зацікавленням українських науковців регіональною антропонімією: уже проаналізовано прізвища Гуцульщини (Б. Б. Близнюк), Донеччини (Н. Ю. Булава), Бойківщини (Г. Є. Бучко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Дніпровського Припоріжжя (І. А. Корнієнко), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Лемківщини (С. Є. Панцьо), Опілля (Г. Д. Панчук), Рівненської області (Я. О. Пура), Західного Поділля (Н. І. Рульова), Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон), Уманщини (Ю. І. Фернос), Закарпаття (П. П. Чучка), Північної Тернопільщини (С. В. Шеремета) та інших регіонів.

Пропонована стаття є своєрідним підсумком циклу публікацій, присвячених дослідженню прізвищевих назв та прізвищ Центральної Хмельниччини. Метою наукової розвідки є визначення семантики твірної основи, мотиваційної структури та способів творення досліджуваних антропонімів.

У статті схарактеризовано прізвищеву систему Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст., зокрема Волочиського, Летичівського та Хмельницького районів. Зібрано і проаналізовано 11 860 антропоодиноць зазначеного регіону (XVII ст. – 351, XVIII ст. – 1105, IX ст. – 1580, XX ст. – 3473, XXI ст. – 6840). Результатів дослідження досягнуто завдяки: систематизації залучених в науковий обіг антропонімів, вивченню лексико-семантичної та словотвірної-структурної бази прізвищ, з'ясуванню мотивації аналізованих прізвищевих типів, встановленню найактивніших груп лексики та найпродуктивніших прізвищевих формантів прізвищевої системи регіону на п'яти діахронних зрізах; співставленню даних з особливостями інших антропонімних систем.

Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини своєю семантичною, мотиваційною і дериваційною структурою нерозривно пов'язані із загальнонаціональною системою іменувань української

мови. Водночас на формування досліджуваної антропонімійної системи впливали особливості суспільно-політичного і релігійно-культурного розвитку, географічного розташування території тощо.

Прізвища жителів досліджуваної території утворювалися від характерних для всієї української прізвищевої системи груп онімної та апелятивної лексики [див.: 1–5].

Встановлено, що за семантикою твірних основ прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини поділяються на дві основні групи: відапелятивні (44,7 %) та відонімні (40,7 %).

Прізвищеві назви та прізвища, співвідносні з допрізвищевими відапелятивними лексемами, поділяємо на антропоніми, похідні від особових апелятивів, і антропоніми, похідні від неособових апелятивів. Окремо виділяємо полісемантичні прізвищеві назви та прізвища (5,1 %), прізвищеві назви та прізвища з непрозорою семантикою (4,3 %), прізвищеві назви та прізвища, утворені від іншомовної лексики (5,2 %).

Твірною базою відонімних прізвищевих назв та прізвищ були: антропоніми (29,6 %) і топоніми (11,1 %).

Антропоніми, мотивовані особовими апелятивами, групуються в межах 7 тематичних груп. Найпродуктивнішою лексичною базою у творенні антропонімів виступали ТГ „Назви людей за професією, родом занять і соціально-класовою належністю”, ТГ „Назви людей за їх зовнішніми ознаками”; ТГ „Назви людей за їх внутрішніми ознаками”.

Методом метафоричного перенесення реалій дійсності на особу творилися антропоніми із первісним неособовим значенням. ПН і прізвища Центральної Хмельниччини, співвідносні з неособовими апелятивами, представлені 14 тематичними групами. Найчисленнішою групою антропонімів є ТГ „Назви засобів праці, предметів побуту, їх частин, об’єктів призначення”, ТГ „Фаунономінації”, ТГ „Флоронайменування”.

Важливим джерелом формування антропонімій досліджуваного регіону стали християнські та давньослов’янські імена.

Християнські імена, що мотивували аналізовані прізвища, представляють іменний репертуар українців у період становлення прізвищевої системи. В антропонімах відображено понад 392 календарних імені, серед яких 323 чоловічих і 69 жіночих. Найбільше прізвищ утворено від таких чоловічих імен і їх структурних варіантів: *Григорій* (92), *Михайло* (70), *Федір* (69), *Іван* (65), *Петро* (56), *Семен* (56), *Хома* (49), *Матвій* (48), *Павло* (48), *Данило* (42), *Степан* (42), *Лука* (41).

Від жіночих імен і їх варіантів зафіксовано невелику кількість прізвищ. Причиною є екстралінгвальні фактори: в Україні іменування жінки служило засобом ідентифікації особи лише в окремих випадках. Найбільше прізвищ утворено від імен *Марія* (21), *Катерина* (19), *Галина* (16), *Ганна* (16), *Марина* (13), *Пелагея* (10).

Продуктивність мотивуючих імен залежала від популярності особового імені протягом конкретного історичного періоду та його варіантності, а популярність і варіантність останніх – від емоційно-експресивної наповненості кожного конкретного імені, від його структури [1, с. 184].

Наявність в основах прізвищ давньослов’янських імен підтверджує їх функціонування поряд з християнськими іменами в антропонімій Центральної Хмельниччини до початку ХІХ ст. Роль імен-комполітів у творенні прізвищевих назв та прізвищ Центральної Хмельниччини малопомітна, частіше в їхніх основах відбиваються відкомполітні імена у різних структурно-морфологічних варіантах.

Значну кількість прізвищ утворено від топонімів. Ці антропоніми дають уявлення про внутрішні міграційні процеси. Із-поміж топонімів найбільшою активністю у процесі творення прізвищ відзначалися ойконіми, зрідка в основах прізвищ знаходимо гідроніми і хороніми. Для додаткової ідентифікації особи залучалися також катойконіми.

Іншомовні лексеми, які мотивують досліджувані антропоніми, свідчать про міжетнічні та міжмовні контакти жителів Центральної Хмельниччини. На досліджуваній території фіксуємо прізвища російського, польського, тюркського, єврейського, німецького походження тощо.

Серед прізвищевих назв та прізвищ Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст. виділяємо такі мотиваційні групи:

- патронімічні (найчастіше антропоніми на **-енко/-єнко**: *Авраменко, Вальченко, Наталенко, Огієнко, Панасенко, Федоренко*; **-ович/-євич** *Богданович, Давидович, Захаркевич, Калинович, Леонович, Максимович, Янович*; **-ов-ець**: *Чубковець* (від *чуб* або *чубко* – „одуд” [Гр., IV, с. 474]); **-ин-ець**: *Попадинець* (*попада* – „дружина попа” [СУМ, VII, с. 181]), *Урдинець* (*урда=вурда* – „вижимки зі сім’я конопель або зерен маку, приготовлені для начинки вареників або пирогів” [Гр., I, с. 259]); **-ук/-юк**: *Валентюк, Грицюк, Едвардчук, Марійчук, Юрчук*; **-ак/-як**: *Вальчак, Іщак, Любчак, Марущак*);

- посесивні (антропоніми на **-ов/-ев/-єв, -ів/-їв**: *Герасимов, Логвинов, Морозов; Єфимцев, Францев; Голубєв, Дмитрієв; Грицьків, Данилків, Стецьків; Лаврентіїв, Андріїв, Блажеїв; -ин/-ін, -ишин*: *Ващин, Дорин, Жоночин, Солошин; Дмитришин, Янишин, Медведкін, Скрипкін; -их*: *Крутих, Лисих*);

- квалітативні (зокрема, антропоніми на **-уха/-ух**: *Тертуха, Чорнух; -ун*: *Кривун, Моргун, Хижун, Шаргун; -ан*: *Глухан, Куцан, Морозан; -ець*: *Баранець, Ковтунець, Лисунець; -ок*: *Глушок; -ко*: *Дибко, Матвейко, Поцілуйко, Чубко; -ик*: *Івасик, Хитрик, Шустик; -уш*: *Януш; -аш*: *Косташ*);

- локативні (наприклад, антропоніми на **-ськ(ий)/-цьк(ий)**: *Базалійський, Везденецький, Заміховський, Капустинський, Ковельський, Лагодинський, Маначинський, Ніжинський, Обуховський, Ріпницький, Славуцький, Холодецький*; відкатоїконімі: *Балинець, Батуринець, Гранівець, Качуринець, Козинець, Красиловець, Кутинець, Лубенець, Московець*);

- сутнісні (відетнонімі: *Білоруський, Мазур, Москалик, Поляк, Українець*; прізвища, які вказують на ремесло, професію *Бортник, Грабар, Кучер, Лановий, Муляр, Пасічник, Сівак, Тютюник, Фурман, Швець*);

- ситуативні (*Білуга, Верес, Горностаї, Їжак, Качур, Кліц, Лис, Мох, Осика, Перепелиця, Рябчик, Сич, Сова, Сорокопуд, Тхір, Черешня, Шпак*);

- темпоральні (*Другак, Третьак, Третько, Четверик, Шостак*);

- ідеологічні (*Радянський, Сталінський*);

- назви з невідомою мотивацією, їх походження не вдалося з’ясувати: *Похозай* та ін.

Словотвірно-структурний аналіз прізвищевих назв та прізвищ Центральної Хмельниччини дозволяє виділити утворення морфологічні (49,1 %) і лексико-семантичні (39,3 %). Також виділяємо прізвищеві назви та прізвища з подвійною словотвірною мотивацією (6,1 %), та прізвищеві назви і прізвища невідомого творення (5,5 %) через складнощі або й неможливість встановлення словотвірних відношень.

З’ясовано, що морфологічний спосіб творення антропонімів представлений лише суфіксацією.

Засобами вираження морфологічних утворень є суфікси патронімі (**-євич/-ович, -ич**: *Абрамович, Іваськевич, Максимович, Федорович; Карпич, Магдич, Панич*); поліфункціональні (**-енк-о, -ук/-’ук, -чук, -ик/-ік, -чик, -ськ(ий)/-зьк(ий)/-цьк(ий), -ак/-’ак, -чак, -к-о, -ець, -ан, -ун, -ка, -ло, -ій, -ай, -ок, -ач, -ух, -ина, -ей**: *Авраменко, Ананько, Андруховець, Антонюк, Багрика, Возняк, Головенко, Гончарський, Гулай, Закопайло, Захаркевич, Клопук, Ладунець, Лизун, Люлик, Панасенко, Пантелей, Сивачок, Стиран, Сурмій, Храпач, Цеглярський, Щербина, Ягринець*); посесивні (**-ов/-ев/-єв, -ів/-їв**: *Андріїв, Артемов, Васильєв, Васильцев, Голубєв, Малярів, Морозов, Никифоров, Павелков, Павлов, Сапожников, Степанков; -ин/-ін*: *Букін, Вдовин, Горін, Жоночин, Копитін, Кудрін, Солошин, Толстихін, Хомин, Яковин*).

Антропонімія Центральної Хмельниччини, як і українська в цілому, не має спеціальних прізвищеворчих формантів. Вона використала у своїх цілях системні можливості української мови і пристосувала їх до ономастичної системи, врахувавши при цьому її (антропонімії) можливості та потреби [2, с. 38].

Серед морфологічних прізвищевих дериватів найактивнішими є прізвищеві назви і прізвища з формантами **-ов/ -ев/ -єв, -ів/ -їв, ук/-'ук, -чук, -єнк-о, -ськ(ий)/ -зьк(ий)/ -цьк(ий), -ин/ -ін**.

Лексико-семантичні утворення виникали шляхом трансантропонімізації, трансономізації та антропонімізації: *Близнюк, Вітряк, Гриб, Колодій, Краков'як, Кремінь, Кузь, Курта, Куцак, Лаба, Мамчур, Первак, Перепона, П'ятак, Судома, Тріска, Українець, Урбан, Щерба, Ярина*.

Вважаємо, що лексико-семантичним способом утворено антропоніми, мотивовані:

1) онімною лексикою: прізвища, співвідносні з особовими іменами; прізвища, співвідносні з топонімами;

2) апелятивною лексикою: прізвища, співвідносні з іменниками; прізвища, співвідносні з композитами; прізвища, співвідносні з прикметниками; прізвища, співвідносні з прислівниками; прізвища, співвідносні з дієсловами; прізвища, співвідносні з вигуками.

Багато прізвищ характеризуються словотвірною неоднозначністю, що пов'язано з полісемією, а іноді – й із функціонально невизначеністю окремих суфіксів, які входять у структуру прізвищ, тому вважаємо їх утвореннями подвійної словотвірної мотивації. Насамперед, це стосується відіменних прізвищ на **-к-о, -ик, -ець**, також на **-івський, -овський**.

Погоджуємося з думкою Г. Є. Бучко, що у кожному конкретному випадку при аналізі прізвищ конкретного регіону, при визначенні лексичної бази прізвища, його словотвірної структури дослідник може віддавати перевагу тій чи іншій етимологізації, враховуючи принципи ономастичної ймовірності, популярності певних імен у час становлення прізвищ, вживання діалектної лексики і т. п. Але ніколи нема певності, що тільки саме таке, а не інакше трактування прізвища з неоднозначною лексичною базою є єдино правильним [2, с. 158].

Таким чином, встановлено, що у більшості випадків лексичною базою для досліджуваних прізвищ послужили характерні для всієї української прізвищевої системи розряди онімної лексики й семантичні групи апелятивів. Водночас особливістю є велика кількість архаїзмів і діалектизмів, засвідчених у антропонімах.

Найбільш продуктивними є патронімічні, посесивні, квалітативні, локативні, сутнісні мотиваційні відношення, менш поширеними – ситуативні, темпоральні, одиничними – ідеологічні. У частині прізвищ не з'ясовано мотивації.

На основі структурно-словотвірного аналізу з'ясовано, що на досліджуваній території переважають морфологічні прізвищеві деривати над семантичними.

Структурно-словотвірна база прізвищевих назв і прізвищ виявляє найбільшу подібність з прізвищевою системою північної Тернопільщини та північної Донеччини, Дніпровського Припоріжжя, Середньої Наддніпряниці, Центральної та Східної Донеччини.

Отже, аналіз прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини свідчить про те, що розглядувані одиниці є частиною загальнонаціонального антропонімікону, хоча мають певні специфічні ознаки.

Перелік умовних скорочень використаних джерел

Гр. – Грінченко Б. Д. Словник української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. I–IV.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Список використаної літератури

1. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. І. Блажчук. – К., 2008. – 200 с.
2. Бучко Г. Є. Історична та сучасна українська ономастика: Вибрані праці / Ганна Бучко, Дмитро Бучко. – Чернівці: Букрек, 2013. – 456 с.
3. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. О. Кравченко. – К., 2002. – 20 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
5. Шеремета С. В. Антропонімія північної Тернопільщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / С.В. Шеремета. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

Анотація

Фандуль О. М. Семантика, мотивація та способи творення прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст.

Статтю присвячено опису прізвищевих назв і прізвищ Центральної Хмельниччини XVII–XXI ст. Зроблено семантичний і мотиваційний аналіз досліджуваних антропонімів. З'ясовано структурні особливості їх твірних основ.

Ключові слова: антропонім, мотивація, прізвище, семантика, спосіб творення.

Аннотация

Фандуль О. Н. Семантика, мотивация и способы создания фамильных названий и фамилий Центра Хмельницкой области XVII–XXI вв.

Статья посвящена изучению фамильных названий и фамилий центра Хмельницкой области XVII–XXI вв. Сделано семантический и мотивационный анализ исследуемых антропонимов. Выяснено структурные особенности их образующих основ.

Ключевые слова: антропоним, мотивация, фамилия, семантика, способ создания.

Summary

Fandul O. M. Semantics, motivation and ways of creation of family names and surnames Central Khmelnytchyna XVII–XXI century.

This article is devoted to the investigation of surnames of Central Khmelnytchyna. Semantic and motivation analyses of the studied families are made. Structural features of anthroponyms of this region is found.

Key words: anthroponym, motivation, surname, semantics, derivation.

УДК 398(=161.2):82–343

Хомік О. Є.

*Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ 'КРАСА' В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ (НА МАТЕРІАЛІ ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ, КАЗОК, ЗАМОВЛЯНЬ)

Важливим наскрізним елементом українського лінгвокультурного простору є концепт КРАСА. Як лінгвокультурний феномен, він синтезує уявлення, що формувалися у народній традиції протягом тривалого часу.

На сьогодні у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві є низка робіт, присвячених означеній тематиці. Так, зокрема, в україністиці висвітлено етимологію лексем-позначень краси: *гарний, краса*,